

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2021-27-1-1>
УДК 1(37:93+007:304:001)

Сергій Пролеєв

Вишкіл історією: доба втрачених шансів

У статті аналізується проблема незалежності України. Незалежність розглядається подвійно: як формально-правовий акт і як правдивий суверенітет народу. Набуття реального суверенітету розглядається як процес досягнення соціальної зрілості (виховання) народу в ході його історії. Показана генеалогія ідеї незалежної держави і її зв'язок з епохою модерну. Ідея державної незалежності не притаманна ані політичній свідомості, ані практиці більшої частини доби цивілізації аж до початку модерну. Обґрунтовується теза, що незалежність є важливою соціальним завданням сучасного українського суспільства, а не простим фактом його життя. Політико-правовою основою незалежності є суверенітет народу. Він декларований конституцією, але не відбувся де-факто. Обмеженість суверенітету народу пов'язується з узурпацією влади і власності в Україні замкненою правлячою корпорацією. Аналізуються три основні соціальні сили, які визначали розвиток країни періоду незалежності. Ними є: корисливий інтерес нового панівного класу, державницькі прагнення протестного руху (що його зазвичай іменують національно-демократичним) і інерція радянського життя переважної маси населення. Простежується змістовний зв'язок між способом урядування в радянській системі і режимом правління панівної корпорації в новітній українській історії. Ключовою особливістю правлячої корпорації є неявний, прихований характер її панування. Це руйнує продуктивну соціальну динаміку, створює передумови для соціального колапсу. В останній період, після другого майдану, спостерігається тяжба народу – громадянської спільноти – з корпорацією можновладців та її соціальними сателітами за організацію суспільної життєдіяльності. Робиться висновок про те, що тільки знищення привілейованого положення правлячої корпорації відкриває перспективу реального народовладдя і продуктивного розвитку України в умовах глобального світу.

Ключові слова: незалежність, історія, народний суверенітет, влада, соціальна динаміка.

© С. Пролеєв, 2021

Вступ

Освітній ефект мають не тільки інституції та форми діяльності, покликані вирішувати освітні задачі. За крилатим виразом, «навчає життя». Це особливо вірно відносно навчання, суб'єктом якого є не окремий індивід, а великі спільноти, зрештою цілі народи. Як окрема особа отримує шляхом освіти необхідні для спеціалізованої діяльності навички, так і народ має набутися якостей, необхідних для його продуктивного історичного життя та сталого розвитку. Університетом для нього стає його власна історія.

Думка про освітній ефект історичних подій є водночас і тривіальною, і незвичною. Тривіальною, бо хто ж не чув про «уроки історії» та те, що «історія нікого нічому не навчила». Незвичною, тому що всерйоз не вдаються до аналізу освітнього потенціалу плину історичних подій. Між тим свідомість народу не має іншого настільки ж дієвого джерела творення власних уявлень та прагнень, розумінь та спрямувань волі. Тому, перифразуючи відомий вислів Гегеля («історія вчить лише тому, що вона ніколи нічому не навчила народи»), можна сказати: народ, якого історія нічому не вчить, швидко втрачає власну історію. Через вишкіл історією пролягає шлях народу до успішної долі, до кращого життя. Зважаючи на сказане, спробуємо експлікувати освітній ефект української незалежності, ювілей якої цього року святкуватиме країна.

Сенс незалежності

Розпочнемо з вихідного сенсу понять: що таке незалежність? Що таке незалежність? Питання настільки елементарне, що здатне спантеличити. Про що тут взагалі питати? Політична незалежність означає повне суверенне право держави впорядковувати себе і суспільство на визначеній кордонами території, забезпечуючи як нормативну основу існування країни (у вигляді законодавства), так і вирішуючи задачі безпосереднього управління та ведення справ в усіх сферах суспільної життєдіяльності.

З однієї очевидності впливає інша. Незалежність оголошується на підставах і у спосіб, що визнаються легітимними, і юридичним підтвердженням чого стає міжнародне визнання новопосталої незалежної держави. В кінцевому рахунку, кожна нова незалежна держава легалізується шляхом її кооптації в спільноту вже існуючих незалежних держав належним визнанням з їх боку. Так сталося з Україною після підтвердження незалежності (оголошеної Верховною радою УРСР 24 серпня 1991 року) шляхом всеукраїнського референдуму 1 грудня того ж року. Визнання з боку інших держав стало основою легалізації незалежності

держави Україна. Ці події й дають підстави цього року відмічати тридцятирічний ювілей української незалежності.

Однак чи все так очевидно і втішливо? Визначні дати існують, вірогідно, передусім не для того, щоб святкувати, а щоб замислитись над сенсом та наслідками подій, над пройденим шляхом та його перипетіями. І не в останню чергу кожний часовий та історичний рубіж має спонукати не тільки озиратися назад, а й дивитися уперед – осягати не лише «простір досвіду», а й «горизонт очікувань» (ці поняття Р. Козелека [Козеллек 2006] тут вельми до місця). В цій справі вихідний крок – ідентифікація незалежності. Спробуємо розглянути її не з точки зору формально-юридичних і всім відомих ознак, а на основі якісних критеріїв, що утворюють підстави для правдивого судження.

Передусім, зважимо на те, що саме поняття політичної незалежності не є якоюсь всеісторичною очевидністю, застосовною для всієї тягlosti існування людської цивілізації. Наприклад, воно було б зовсім чуже і незрозуміле в умовах близькосхідних деспотій, на які припадає більша половина історії державно організованого життя людства. В цих державах взагалі функція політичного ще не досягла автономії і те, що ми називаємо державами (наприклад, фараонівський Єгипет), було складним синкретичним утворенням, в якому релігійно-культурний, господарчий, політико-правовий, соціальний виміри життєдіяльності склали неподільне ціле. Давньоєгипетські номи є не менше підстав вважати «церквами» чи господарчими системами, ніж «державами». Наскільки потужною є ця традиція, може засвідчити навіть практика вже незрівнянно ближчої до нас темпорально та цивілізаційно елліністичної доби. Наприклад, найбільша з елліністичних монархій – яку сучасна історична свідомість позначає як «царство Селевкідів» – взагалі не мала усталеної назви і іменувалась як «справи» чергового правителя династії: «справи Антіоха», «справи /та πράγματα/ Селевка». Відомий дослідник еллінізму зазначає: «Для офіційного позначення держави Селевкідів не було іншого виразу, крім як «такий-то цар і його піддані» [Бикерман 1985: 14].

Не важко відчути, наскільки формальним та малозастосовним є поняття незалежності навіть щодо античної політичної практики, зокрема щодо давньогрецьких полісів (тим більш зважаючи на поширений досвід полісних союзів на кшталт Афіньської архе чи Беотійського союзу). Ще фантазмагоричніше виглядає це поняття щодо Pax Romana, Римської імперії, яка об'єднала у своїх кордонах середземноморське людство. А після виникнення ідеї Імперії європейська політична традиція в плані незалежності (чи то політичної «повноцінності», достепенності держав) ще більше ускладнюється. Середньовічна доба феодалізму з її системою особистих зв'язків та служіння взагалі розмиває поняття держави, не кажучи про феномен «незалежної держави».

Цей стислий огляд – своєрідне швидке сканування – політичної історії засвідчує, що загалом ідея державної незалежності не притаманна ані політичній свідомості, ані практиці лівової частини доби цивілізації аж до початку модерну. І лише мірою подолання середньовічної феодалної спадщини можна змістовно вести мову про незалежність держав. Привертає увагу, що ідея незалежності постає та наповнюється політико-правовим сенсом разом з обґрунтуванням і розвитком поняття суверенітету (протилежного за спрямуванням поняттю феодалного імунітету). «Формування політичної територіальності держав, як матеріалізація принципу суверенітету, становить тканину сучасної історії» [Мере 2003: 9]. Можна сказати, що незалежність є ніщо інше, як проекція ідеї суверенної влади назовні – в простір міждержавних стосунків. Хто є сувереном на своїй землі, той є незалежним від будь-яких володарів інших країн.

Номінальний і правдивий суверенітет

Свою чергою, принцип суверенітету не залишається собітотожним. Він проходить непростий шлях розвитку від постаті суверенного (абсолютного) монарха до суверенітету народу, якому належить вся повнота влади у державі (докладніше щодо генеалогії принципу суверенітету та його сучасних трансформацій, див. [Бойченко & Руденко 2020]). Тут підходимо до пункту, заради якого ми занурилися в зміст ідеї незалежності у зв'язку з новітньою історією України. Вже перша стаття чинної української конституції оголошує: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» (як бачимо, цілком суголосно з генеалогією ідеї незалежності вона поєднується з принципом суверенітету). А стаття п'ята недвозначно роз'яснює: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [Конституція 2021].

Це спонукає до логічного висновку: незалежність держави Україна існує настільки, наскільки дієвим є суверенітет народу – консолідованої спільноти українських громадян. І от у зв'язку з цим виникає дразливе питання: наскільки відбулась українська незалежність? Чи є підстави для тридцятирічного ювілею (формально-правова чинність якого, звісно, жодним чином не оскаржується), чи слід відраховувати більш скромний період? Може й на сьогодні незалежність – то є відкрите питання?

Щоб подібне твердження не здалося суто теоретичним вивертом, ще раз оприявнимо його логіку. Отже, ідея незалежності є в історичному плані доволі молодим політико-правовим концептом (про ступінь фактичної самостійності урядування тих чи тих державних утворень

наразі не йдеться), про чітку оформленість якого можна казати лише з доби модерну, а досягнення ним значущості універсального політичного принципу відбувається на основі поняття суверенітету народу та відповідної йому практики становлення національних держав. Суверенітет народу є змістовною підставою незалежності держави, яка (незалежність) є присутньою проекцією цього суверенітету в простір міждержавних стосунків. Незалежність країни існує настільки, наскільки народ став в ній правдивим господарем – єдиним джерелом, розпорядником та метою влади. Звертаючись до української ситуації, доречно запитати: чи має народ – спільнота українських громадян – ці суверенні права, чи вони лише декларовані і мало відповідають дійсності? Іншими словами, чи є такі ж підстави відсвяткувати нині тридцятилітній ювілей українського народу як суверена влади, як святкується ювілей незалежності? А якщо певності в даному пункті замало, то і незалежність підважується.

Показовою в цьому плані є сама дата святкування незалежності, яка відповідає рішенню Верховної ради УРСР – формальному правовому акту. Але варто нагадати, що й після цього оголошення незалежності, у жовтні 1991 року тодішній прем'єр-міністр України В. Фокін підписав новий союзний договір. Про це він, зокрема, особисто засвідчив в інтерв'ю Д. Гордону: «З повною упевненістю можу наступне стверджувати: Союзний договір Україна підписала» [Гордон 2016]. І лише референдум 1 грудня того ж року зробив незалежність України dokonаним політико-правовим фактом і став основою її міжнародного визнання. Цим референдумом водночас конституювався український народ як суверен влади, але тим не менш відлік незалежності здійснюється не від цього вікопомного волевиявлення народу, а від постанови Верховної ради.

На одній чаші терезів – рішення народу, яким він оприявнив свою волю та ствердив статус власної держави. На іншій – рішення радянського представницького органу, безумовно цілковито правочинного, але доволі суперечливого за своїми соціально-політичними інтересами та прагненнями. Символічний вибір на користь другого, а не першого, досить красномовно характеризує правдивий розподіл влади в ново-посталій українській державі. Реальний контроль над власністю та ресурсами, над ходом справ в усіх сферах життєдіяльності, над державним урядуванням та загалом можливостями соціального впливу від початку опинився в руках єдиної організованої сили – радянської партійно-господарської номенклатури та її соціальних сателітів. Звісно, підтримка воленс-ноленс цією силою незалежності менш за все означала прагнення до ствердження правдивого народовладдя, демократичного правового режиму та виповнення історичних сподівань української людності.

Так звана «мітингова демократія», яка була відлунням перебудовчої активності мас, за певною інерцією ще давалася взнаки перші півтора-

два роки новітньої української історії. Але, очікувано, вона виявилася надто слабким інструментом для ствердження народовладдя. Здатна справити потужний, навіть подекуди вирішальний вплив на плин окремих подій чи рішень, мітингова демократія має мінімальні інституційні спроможності. Що ж стосується державних інституцій, вони від початку опановувалися та контролювалися корисливим інтересом новонародженої корпорації утримувачів влади.

Не буду занурюватися в соціальну генеалогію цієї корпорації, посталої передусім з радянської номенклатури. Навіть важливішою за соціальне походження була її консолідація у вигляді саме замкненої корпорації утримувачів влади (а разом – дуже швидко – і власності; адже право розпорядження та управління стрімко конвертувалося у право володіння та власності). Фактично в перші роки незалежності відбулося (розпочате ще в останній період радянської влади) відчуження власності від народу, а головним інструментом для цього стало таке саме відчуження влади. Внаслідок цих процесів відбулося те, що інколи образно називають «приватизацією держави», і що по суті є узурпацією влади і власності в Україні корпорацією можновладців. Народ зазнав нищівної поразки в ключових питаннях свого буття та перспективи розвитку – в питаннях влади і власності.

Минуле в сьогодні: ефект прихованого панування

В перші роки незалежності окреслилися три основні (але далеко не рівнопотужні) діючі сили, що визначали соціальну динаміку українського суспільства: корисливий інтерес нового панівного класу, державницькі прагнення протестного руху (що його зазвичай іменують національно-демократичним) і інерція радянського життя переважної маси населення. Розглянемо ефект цих сил.

Соціальні диспозиції, законодавство та правопорядок, функціонування державних інститутів й загалом практика урядування склалися під вирішальним впливом корисливих прагнень нового-старого панівного класу, цілковито чужих максимі спільного блага. Від початку свого існування й дотепер корпорація можновладців сприймає суспільство, в якому існує, як суто зовнішнє середовище, яке потрібно використати з найбільшим зиском для себе. Максимізація власних вигід без жодної відповідальності за умови та перспективи існування суспільства загалом – ось головний тренд існування цієї цілком паразитарної і згубної соціальної сили.

Як не дивно, й досі малодослідженою залишається тема спадковості форм і способів урядування в радянській системі з організацією державної влади й загалом соціального поля інтеракцій за доби незалежності.

Не занурюючись в аналіз конкретних механізмів роботи цих двох систем, вкажемо на ключову ознаку їх спадковості. В своїй основі радянська система була покликана реалізувати комуністичний тоталітарний проект. Зазначимо принагідно, що вжитий тут означник «тоталітарний» не містить соціально-політичної інвективи, а просто позначає суть організації суспільного тіла. Зазвичай поняття тоталітарного сполучається з граничними практиками репресивності, насильства та диктату в життєдіяльності суспільства. Жодним чином не відкидаючи цієї фактичності, варто водночас врахувати сенс і покликання цієї нищівної практики. Без цього зрозуміти тоталітарний режим просто неможливо.

В своєму класичному аналізі тоталітаризму, Х. Арендт влучно наголошує на вирішальній ролі тоталітарного руху в організації тоталітарної соціальності: «Перед тоталітарним правителем стоїть подвійне завдання, яке, на перший погляд, видається суперечливим аж до абсурду: він має утвердити ілюзорний світ руху як відчутну дієву реальність буденного життя і, водночас, не дозволити цьому світові виробити нову стабільність, бо стабілізація його законів та інституцій неминуче знищила б сам рух, а водночас, сподівання на майбутнє завоювання світу. Тоталітарний правитель має за будь-яку ціну перешкодити процесу нормалізації, досягненню тієї точки, де може розвинутися новий спосіб життя» [Арендт 2001: 441]. Принциповою ознакою цього руху є те, що він має всесвітньо-історичний характер, і цей характер він зберігає незалежно від того, наскільки локальною за місцем чи обсягом є конкретна тоталітарна дія. Реквізиція корови чи курки в селянській родині в процесі колективізації, вимога до робітника працювати понаднормово, жорсткі покарання за «три зернини» чи хвилине запізнення на роботу – жодна з цих дій була не якимсь частковим буденним актом, а конкретним виявом здійснення великої всесвітньо-історичної місії. Через це вона набувала високого, майже сакрального сенсу. Найменша подія в цьому контексті мислилася в прямій причетності до загальної історії, в світлі чого буденність зникає зовсім і уражається у своїх правах. В умовах тоталітаризму жодний приватний, партикулярний інтерес не міг бути визнаний значущим; він жорстко таврувався як «міщанство».

Зазвичай властива тоталітаризму «тотальність» розуміється як заперечне домінування соціального цілого над будь-якою окремішністю чи приватністю, які мають поступитися місцем цілому й навіть елімінуються ним. Однак сенс тоталітарного проекту полягає не в піднесенні «всезагальності» наявного соціального тіла над будь-якими його складниками. Дійсність тоталітарного проекту взагалі ніколи не міститься у наявному – вона впливає з сутності цього проекту як *утопії*. Відтак тоталітарна дійсність – це процес невпинного *перетворення суспільства*, той примат руху, на який вказувала Х. Арендт: «Коли рух, організацій-

но міжнародний, ідеологічно всеосяжний і глобальний за політичними прагненнями, захоплює владу в одній країні, він опиняється у явно парадоксальному становищі [Арендт 2001: 439]. Будь-яка сталість – навіть сталість досягнутого тоталітарною дією, її здобутку – є ворогом тоталітарної ідеї вже тому, що вона зупиняє рух на результаті. Це є джерелом суперечності тоталітарної держави і тоталітарного руху. Держава, якою б екстремістською за характером вона не була, завжди має опікуватися наявним станом справ, рутинною повсякденністю. Вона хоч-не-хоч занурена в плетиво наявних інтересів та потреб життєдіяльності, природно прагнучи відтворюваності та стабільності життєвих форм.

Натомість, тоталітарний рух уособлює невгамовний дух перетворень. Остаточність результату означає його смерть. Тому там, де тоталітарна держава схильна зупинитися, цілком вдоволена собою і досягнутим, тоталітарний рух вимагає подолання наявних форм заради все більш потужних інновацій. Ця двоїстість соціального тіла робить тоталітарну дійсність кентавричною – такою, що повсякчас сполучає в собі істотно протилежні сутності. Звісно, тоталітарний рух не мав би в цьому тілі жодних шансів, якби спирався на суто віртуальну, ментальну силу всесвітньо-історичної ідеї (хоч би якою впливовою вона не була). Але окрім ідейної презентації, він мав надпотужного соціального агента – тоталітарну (революційну) партію. Саме партія, не маючи формально-правового закріплення своєї влади, була справжнім господарем і розпорядником всіх сфер суспільної життєдіяльності. Вона була справжньою «державою у державі» (як образно висловив цей стан І. Сталін: «Компартія як свого роду орден *мечоносців* всередині Радянської держави, що спрямовує органи останньої і **одухотворяє** (виділено мною. – С.П.) їхню діяльність» [Сталин 1947: 71]).

Партія керувала всім неявним, неформальним чином. Її роль була цілком легальною, але не формалізованою. Відтак існував офіційний, юридично встановлений порядок справ (його забезпечували державні органи, підприємства, організації) з так само офіційно визначеними повноваженнями та відповідальністю – і поруч з ним співіснувала партійна система, що наглядала і керувала паралельним, неявним чином – ніби збоку, хоча насправді – згори. Не треба пояснювати, що саме партійному керівництву в тоталітарній системі належав примат і верховенство (про двоїстість радянської свідомості див. докладніше [Пролеєв et al. 2019]).

Даний екскурс у специфіку соціальної організації радянської дійсності знадобився нам для того, щоб оприаявити чітку спадковість між кентавричним урядуванням в умовах тоталітарного режиму і українським суспільством доби незалежності. Це твердження може здатися непереконливим в умовах делегітимації радянського ладу та певної ідіосинкразії до його ідей (американський дослідник Дуглас Блум називає цей

процес «делегітимацією тоталітарних методів» і вважає його ознакою підризу монополії на владу [Blum 2007: 184-186]; однак цей погляд не враховує відмінність між умонастроєм мас та діючим механізмом організації соціальності). Паралельно з офіційно встановленим порядком дій, інституцій та відповідальності, постала та успішно існує прихована, неявна, але потужна і дієва система урядування панівної корпорації. Нинішня корпорація можновладців посіла в умовах незалежності місце колишньої комуністичної партії радянських часів. Звісно, разом з цією подібністю є чимало важливих відмінностей. Але часто вони навіть не на користь наявної політичної системи – порівняно з радянським кентавром. Адже комуністична партія була цілком легальною, її статус «керівного ядра» був закріпленим конституційно. Також вона існувала як велика структурована організація, що тягло за собою суворі регламентації її роботи та положення статусних повноважень і обов'язків партійного чиновництва – аж до перших осіб держави. Це не йде у жодне порівняння зі свавіллям і повною непрозорістю дій сучасної правлячої корпорації. Рівень публічності партійного правління був мізерним, але нинішнє урядування можновладців занурене у ще глибшу «тінь».

Це може здатися парадоксальним в сучасних умовах потужного інформаційного середовища і різноманітних мас-медіа. Але парадокс зникає, якщо врахувати, з одного боку, контроль над класичними медіа тієї самої правлячої корпорації (з цієї причини інформаційна картина медіа є радше ширмою, що приховує справжній процес урядування, а не висвітлює його), з другого – втрату критеріїв достеменності в загальному електронному просторі, засилля фейків та маніпуляцій (режим пост-правди) і неосяжний масив інформаційної активності, здатної поглинути і зробити непомітними будь-які викривальні судження та розвідки.

Правляча корпорація поза конкуренцією

Життєдіяльність правлячої в країні корпорації має цілком кентавричний характер, сполучаючи в собі дві істотно відмінні практики. З одного боку, представники правлячої корпорації – можновладці – є цілком легальними діячами української державної системи. Це не якісь приховані, втаємничені володарі, а цілком публічні, загальновідомі особи, які постійно грають провідні ролі в українському політичному театрі. В ньому вони поставлені в інституційно визначені диспозиції, мають юридично визначений обсяг повноважень, здійснюють належні за їх політичною роллю дії тощо. Водночас ті ж самі люди утворюють мережу неформалізованих (але від того не лише менш визначених, ніж легальні, а й більш суворих) стосунків та зв'язків. Це прихована від публіки – спільноти громадян, власне українського народу (суверена влади) – прав-

дива система циркуляції та використання влади. Причому біда українського суспільства полягає в тому, що за цим принципом «кентавра» організовані всі сфери суспільної життєдіяльності – судочинство, армія, наука, освіта, правоохоронні органи, мистецтво, медицина тощо. Про яку б ділянку соціального життя не йшлося, насправді її контролюють і її впорядковують тіньові кліки – групи людей, що пов'язані між собою неформальними зв'язками, займають керівне положення у відповідній царині і весь хід справ підпорядковують своєму корисливому інтересу (особистому та «клановому», корпоративному, інтересу кліки, а не загалу). Звісно, що все справжнє урядування відбувається у неявний, прихований від громадськості спосіб.

Найфатальнішим наслідком цієї системи панування клік стає унеможливлення змістовної соціальної динаміки, яка є запорукою розвитку суспільства. Учасники суспільного життя досягають успіху і значущого соціального статусу не завдяки власній ефективності, ініціативі, креативності, праці чи відповідальності. Запорукою успіху стає вписаність у корпорацію, прихильність правлячої «на цій ділянці» кліки і, зрештою, відтворення цієї патологічної системи. Для самої справи – економіки, політичної ефективності, освіти, боєздатності армії, забезпечення прав тощо – це має руйнівні, згубні наслідки. Фактично система панування клік і загальний принцип домінування владної корпорації означають злоякісне переродження соціальності, глибоку хворобу суспільства, унеможливлення його розвитку й навіть якісного самовідтворення. Треба чітко зрозуміти: панування корпорації можновладців та локальних клік не є специфічною формою організації суспільства, якимсь особливим (хоч би й суперечливим) варіантом моделі існування та розвитку. Це модель не-існування. На подібних засадах домінування паразитарного класу ніякий розвиток неможливий, неможливе навіть збереження статус-кво. Панування корпорації можновладців означає прогресуюче знищення країни, її все глибшу маргіналізацію в глобальній дійсності.

Монополія на владу, яку отримала корпорація можновладців, є тим більш незаперечною, оскільки у правлячої верхівки суспільства не було протягом всієї новітньої української історії сильного соціального супротивника. Цю роль за логікою речей мав би відіграти політичний спадкоємець протестного руху радянської доби, в діяльності якого поєднувалися гасла демократичних перетворень і державної незалежності. Однак цей рух, який позиціонував себе як національно-демократичний, насправду не мав ані реальної програми демократичних перетворень, ані консолідованої волі, належного розуміння та потуги такі перетворення здійснювати. Серед інтенцій його дій гору взяли державницькі прагнення – незалежна українська держава понад усе – тоді як питання внутрішнього облаштування цієї держави, права і можливості людсько-

го існування в ній, загалом якість новоутвореного соціуму, відступали на задній план, а здебільшого просто маргіналізувалися. Діяла якась дивна логіка – от ми зараз забезпечимо «незалежну державу», а потім наповнимо її належним соціальним змістом. Наївність (якщо це не лукавність) подібних міркувань навіть не потребує коментарів. Ніякої незалежної держави за такої стратегії постати не може і *не постало*. Начиним чином це засвідчила новітня українська історія, в якій Україна проіснувала в глибокій економічній та політичній залежності від Росії (йдеться саме про залежність, запорукою якої було зрощення інтересів панівних верхівок обох країн), що логічно призвело до вже явної втрати незалежності на кінець правління Януковича, яка (втрата) от-от мала би бути констатованою вже юридично.

Як не парадоксально, до розриву цієї залежності найістотніше призвела сама Росія – власне, путінський режим. Відверта військова агресія проти України, анексія українських територій, пряма операція по розділенню країни та відторгненню від неї південно-східної частини (так звана операція «Новоросія»), спричинили той підрив залежності, яка за іншого сценарію подій трималася б ще дуже довго (хоча й на сьогодні російський вплив залишається потужним, а реваншистські плани Кремля аж ніяк не залишилися в минулому). Але драма української незалежності, за усієї нештучності російських прагнень панування над Україною, полягає передусім не у зовнішніх чинниках, а у відсутності дієвих внутрішніх сил, які б працювали на суверенітет народу.

Потужним трендом існування так званих «демократичних сил» в умовах незалежності стало їх переродження, асиміляція владною корпорацією. Показовою в цьому плані є траєкторія політичної долі Олександра Лавриновича – «правої руки» лідера Народного руху В. Чорновола, – який закінчив роллю одного з головних конструкторів злочинного режиму Януковича (в характерній ролі міністра юстиції). Це не індивідуальний випадок, а красномовний тренд великої частини тієї політичної сили, яка мала би стати соціальним супротивником зляканої переродження новопосталої української держави, але не стала. Й до сьогодні таку оформлену дієву силу в українському політикумі важко відшукати (звісно, це твердження не стосується аристократичного українського політичного театру, де можна почути широкий асортимент промов найзворушливішого ґатунку).

Один виразний індикатор: на тридцятому році незалежності Україна не має жодної політичної партії! Подібне твердження може обурити читача. Офіційно країна має десятки зареєстрованих партій. Однак всі вони – це легко продемонструвати на найвідоміших, наявних у парламенті партіях – є зовсім не партіями, а свитою вождя. Навіть діячі, що десятиліттями перебувають у політиці і є загальнонаціонально відомі-

ми, зазвичай не виходять за межі ролі особи, що супроводжує лідера та діє в руслі визначених ним інтересів. Українські партії – це угруповання навколо вождя, спільнота його щирих чи кон'юнктурних прихильників. На відміну від цивілізованого світу, не партії в Україні висуюють і створюють політичних лідерів, а вожді (зазвичай вождь) створюють партії. Сама думка про те, що партію створюють не вождь з його фінансовими та політичними ресурсами, а *позиція* в ключових питаннях життя країни, є незрозумілою і нежиттєздатною у вітчизняних умовах.

Закономірно, що такого ґатунку політикуму, який насправді є лише публічною маскою правлячої корпорації можновладців, кінець кінцем український громадянин відмовив у довірі. Це наочно продемонстрували президентські вибори 2019 року, коли основою голосування за пана Зеленського стала не прихильність до нього чи підтримка його політичної програми (якої просто не існувало; бо як не намагайся, важко вважати програмою по суті єдиний озвучений заклик «ми – їх!»), а протест проти політикуму загалом. Виборець підтримав позасистемного кандидата – а хто зіграв його роль, то вже справа випадку.

Третя сила: інерція минулого

Так ми органічно переходимо до третьої сили, яка діяла від початку незалежності. Це – радянська інерція переважної маси населення, потужно підтримана і постійно підживлювана різнобічним російським впливом – від економічного співробітництва та політичної взаємодії до медійно-ідеологічної експансії та особистісних зв'язків. На відміну від перших двох сил, яких тією чи іншою мірою можна вважати політичними суб'єктами, у цьому випадку йдеться про істотно інше явище. Це радше поширений умонастрій, певна настанова масової свідомості, загальна атмосфера політичної дії, аніж суб'єкт цієї дії. Однак, ефект її впливу на події не менш вагомий, ніж якби ми мали справу з цілком окресленим суб'єктом. Зокрема, лише виходячи з цього «стану мас» можна пояснити дивовижну обставину існування «незалежної держави» без власної конституції протягом аж 5 років! З правової точки зору це взагалі нонсенс: правовстановлювальний акт (договір), яким конститується держава, протягом тривалого історичного періоду відсутній, а держава між тим де-факто існує!

Масові умонастрої та їх переродження протягом тридцяти років – то тема окремої розвідки. Зміст їх, звісно, істотно змінився. Але головне не це, а те, що громадянська спільнота України досі не перейшла в режим активного політичного дієвця, який перехоплює ініціативу і задає порядок денний (відсутність й дотепер політичних партій, про що йшлося вище, є характерним індикатором цього стану). Знов-таки

дане твердження може здатися навіть образливим у світлі українських Майданів, непідробної героїки народного спротиву у вигляді так званої «Революції гідності», широких громадських ініціатив, деякі з яких (як от потужний волонтерський рух) стали просто порятунком країни та в критичних ситуаціях навіть заступили місце недієздатних державних інститутів. Цього не можна не визнати. Однак, ці рухи та дії (як от різноманітні «ради доброчесності», що намагаються хоч трохи очистити авгієві конюшні українського правосуддя) майже суцільно мають *компенсаторний* характер. Вони прагнуть хоч якось врівноважити кричущі недоліки системи, але не зазіхають по суті на саму систему.

Не буду оцінювати продуктивність такого підходу – можливо, в конкретних умовах це – найбільш прийнятний та ефективний механізм. Однак, очевидно, що стратегічно це – безумовний програш системі корисливого панування правлячої корпорації. Як не парадоксально, громадські ініціативи, що частково компенсують недоліки системи, в цілому продовжують термін панування паразитарного класу та його соціальних сателітів (серед яких один з головних – українська бюрократія, чиновницький клас, лави якого зростали незрівнянно більш високими темпами, ніж економіка України; за 30 років українське чиновництво збільшилося щонайменше у 6 разів порівняно з радянським періодом. А зважаючи на 20% зменшення населення та потужну інформаційну революцію, яка відбулася за ці роки і вирішальним чином мала б вплинути якраз на сферу діловодства, співвідношення має бути ще більш вражаючим і сміливо можна казати про відносне збільшення чиновництва на порядок – у 10 разів! Для порівняння: ВВП України за паритетом купівельної спроможності порівняно з 1990 р., коли він складав 300 млрд. USD, зріс за 30 років до 368 млрд. USD, тобто трохи більше 20%, всього в 1,2 рази! [Валовий... 2019; Як... 2018]).

Висновки

Підбиваючи підсумок висловлених міркувань, можна стверджувати: політико-правовим еквівалентом незалежності є принцип народного суверенітету (тобто ролі народу як суверена влади). Цей принцип, заявлений українською конституцією, й на сьогодні залишається радше політико-юридичною декларацією, а не правдивою основою політичної системи України та стрижнем суспільного ладу. Відтак, досягнення правдивого народовладдя все ще залишається чільним соціальним завданням українського суспільства. Завдяки успішній узурпації влади і власності корпорацією можновладців, власний корисливий інтерес носіїв влади отримав у новітній українській історії незаперечну перевагу над розбудовою продуктивного, демократично організованого суспіль-

ства. Це злякає переродження соціальності зробило українське суспільство хворим, а головні його системи – економіку, політичну самоорганізацію, науку та освіту тощо мало конкурентними, не здатними до динамічного розвитку. В останній період, після другого майдану, спостерігається тяжба народу – громадянської спільноти – з корпорацією нововладців та її соціальними сателітами за організацію суспільної життєдіяльності. Щоб там не казати, а вишкіл історією дається взнаки. Поки що він переважно діє на рівні відмови в довірі правлячій корпорації з боку українських громадян. Наступний щабель політичної освіченості та волі громадянської спільноти полягатиме у кристалізації власних ініціатив та відвоюванні влади в державі. Фактично йдеться про наповнення реальним змістом прав народу як суверена влади. Можна лише побажати, щоб півстолітній ювілей незалежності Україна зустріла, розглядаючи описані тут проблеми та колізії лише під музейним склом, що зберігає експонати минулої історії.

Посилання:

- Арендт, Г. (2001). *Джерела тоталітаризму* / пер. з англ.: В. Верлоки, Д. Горчакова. К.: Дух і літера.
- Бикерман, Э. (1985). *Государство Селевкидов* / пер. с франц. Л. М. Глускиной. М.: Наука.
- Бойченко, М., & Руденко Ю. (2020). Джерела суверенітету держави та ідея національної ідентичності. *Політологічний вісник*, (85), 158-173.
- Валовий внутрішній продукт України (2019). *Вікіпедія*. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%82_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8
- Гордон, Д. (2016). Інтерв'ю з колишнім прем'єр-міністром України В. Фокіним. *Бульвар Гордона*, 36 (592) (від 6.09.2016). <https://bulvar.com.ua/gazeta/archive/s592/pervuj-premer-ministr-nezavisimoj-ukrainy-vitold-fokin-v-belovezhskoj-pushcheburbulisu-ja-skazal-chto-vy-delaete-zachem-eltsina-spaivaete-a-on-ty-chto-nevidish-on-sam-etogo-hochet-udaril-l.html>
- Козеллек, Р. (2006). *Часові пласти* / пер. з нім. В. Швед. К.: Дух і літера.
- Конституція України* (2021). <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i>.
- Мере, Ж. (2003). *Принцип суверенітету. Історія та основи новітньої влади* / пер. з фр. Л. Кононовича. Л.: Кальварія.
- Пролеєв С., Зборовська, К., Мироненко, Р., & Костенко, О. (2019). Філософія як школа життя за часів тоталітаризму. Частина II. Міст у сьогодення. *Sententiae*, 38(1), 172-197. <https://doi.org/10.22240/sent38.0.1.172>.
- Сталин, И. В. (1947). О политической стратегии и тактике русских коммунистов. Сталин И. В. *Полное собрание сочинений*: в 18 тт. Т. 5. М.: ОГИЗ; Государственное издательство политической литературы.

Як змінювався ВВП за паритетом купівельної спроможності в постсоціалістичних країнах (2018). <https://www.slovoidilo.ua/2018/03/21/infografika/ekonomika/yak-zminyuvavsvya-vvp-parytetom-kupivelnnoi-spromozhnosti-postsoczialistychnyx-krayinax>

Blum, D. W. (2007). *National Identity and Globalization: Youth, State, and Society in Post-Soviet Eurasia*. Cambridge: Cambridge University Press.

References:

Arendt, H. (2001). *Origins of totalitarianism* / transl. from English: V. Verloka, & D. Gorchakov. K: Spirit and letter. [In Ukrainian].

Bickerman, E. (1985). *Institutions des séleucides* / transl. from French: L. M. Gluskin. M.: Science. [In Russian].

Blum, D. W. (2007). *National Identity and Globalization: Youth, State, and Society in Post-Soviet Eurasia*. Cambridge: Cambridge University Press.

Boichenko, M., & Rudenko Yu. (2020). Sources of state sovereignty and the idea of national identity. *Politology Bulletin*, (85), 158-173. [In Ukrainian].

Constitution of Ukraine (2021). <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i>. [In Ukrainian].

Gordon, D. (2016). Interview with former Prime Minister of Ukraine V. Fokin. *Gordon Boulevard*, 36 (592) (dated September 6, 2016). <https://bulvar.com.ua/gazeta/archive/s592/pervyj-premer-ministr-nezavisimoj-ukrainy-vitold-fokin-v-belovezhskoj-pushche-burbulisu-ja-skazal-chto-vy-delaete-zachem-eltsinspaivaete-a-on-ty-chto-ne-vidish-on-sam-etogo-hochet-udaril-l.html>. [In Russian].

Gross domestic product of Ukraine (2019). *Wikipedia*. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%82_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8. [In Ukrainian].

How GDP has changed in purchasing power parity in post-socialist countries (2018). <https://www.slovoidilo.ua/2018/03/21/infografika/ekonomika/yak-zminyuvavsvya-vvp-parytetom-kupivelnnoi-spromozhnosti-postsoczialistychnyx-krayinax>. [In Ukrainian].

Kozellek, R. (2006). *Time layers* / transl. from German: V. Shved. K.: Duh i litera. [In Ukrainian].

Mere, J. (2003). *The principle of sovereignty. History and foundations of modern power* / transl. from French: L. Kononovich. L.: Calvariia. [In Ukrainian].

Proleev S., Zborovskaya, K., Mironenko, R., & Kostenko, O. (2019). Philosophy as a school of life in the days of totalitarianism. Part II. The bridge today. *Sententiae*, 38(1), 172-197. <https://doi.org/10.22240/sent38.0.1.172>. [In Ukrainian].

Stalin, I. V. (1947). On the political strategy and tactics of the Russian Communists. Stalin IV *Complete collection of works*: in 18 vols. T. 5. M.: OGIZ; State Publishing House of Political Literature. [In Russian].

Sergii Proleiev. History training: a time of lost opportunities

The article analyzes the problem of Ukraine's independence. Independence is viewed in two ways: as a formal legal act and as the real sovereignty of the people. The acquisition of real sovereignty is seen as a process of achieving

social maturity (education) of the people in the course of its history. Shows the genealogy of the idea of an independent state and its connection with the era of modernity. The idea of state independence is not inherent in either the political consciousness or the practice of most of the era of civilization until the beginning of modernity. The thesis is substantiated that independence is an important social task of modern Ukrainian society, and not a fact of its life. The political and legal basis of independence is the sovereignty of the people. It is declared by the constitution, but did not take place de facto. The limited sovereignty of the people is associated with the usurpation of power and property in Ukraine by a closed ruling corporation. The article analyzes three main social forces that determined the development of the country during the period of independence. They are: the selfish interest of the new ruling class, the state aspiration of the protest movement (it is usually called national democratic) and the inertia of Soviet life of the bulk of the population. There is a meaningful connection between the way of governing in the Soviet system and the regime of the dominant corporation in contemporary Ukrainian history. The key feature of the ruling corporation is the implicit, hidden nature of its dominance. This destroys productive social dynamics, creates the preconditions for social collapse. Recently, after the second Maidan, there has been a lawsuit between the people – civil society – and the corporation of rulers and its social satellites for the organization of public life. It is concluded that only the elimination of the privileged position of the ruling corporation opens up the prospect of real democracy and the productive development of Ukraine in a globalized world.

Keywords: *independence, history, popular sovereignty, power, social dynamics.*

Пролєєв Сергій, доктор філософських наук, професор, завідувач відділу філософії культури, етики і естетики, Інститут філософії НАН України ім. Г.С. Сковороди, професор Національного університету «Києво-Могилянська академія».

E-mail: uffon@ukr.net;

<https://orcid.org/0000-0003-1563-712X>

Proleiev Sergii, Doctor of Science in Philosophy, Professor, Head of the Department of Philosophy of Culture, Ethics and Aesthetics, Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine, professor of the National University “Kyiv-Mohyla Academy”.

E-mail: uffon@ukr.net;

<https://orcid.org/0000-0003-1563-712X>